Kent
Kültürü
Dergisi

Sayı: 2
YAZ/2025

ISSN 3062-2794

İZMİR

Kültür, Mekân, İnsan

Arkeoloji ve Tarih

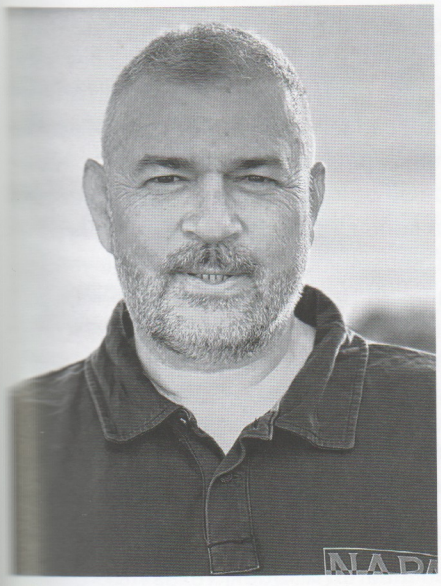

Ankara Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Vasıf Şahoğlu, 2020'den beri Liman Tepe Kazı Başkanı olarak görev yapıyor.

VASIF ŞAHOĞLU
LİMAN TEPE
Kazı Başkanı

Batı Anadolu'nun 'Derin' Hafızası: Liman Tepe'den Çeşme-Bağlararası'na Arkeolojik Bir Yolculuk

Liman Tepe'deki kazılar bizlere yerleşimin yaklaşık 7000 yıl önce Orta Kalkolitik Dönem'de başladığını göstermektedir. Deniz altı araştırmaları Neolitik Çağ yerleşiminin bugün kıyıdan 500-600 metre denizin altında olduğunu ortaya koyarken MÖ 3. binyılda Liman Tepe planlı evleri ve surlarıyla Ege Bölgesi'nin önemli bir yerleşim merkezi haline gelecektir. Bölgedeki arkeolojik yolculuğu Prof. Dr. Vasıf Şahoğlu'yla konuştuk.

Liman Tepe'nin havadan görünümü

"Liman Tepe, bugün tüm arkeoloji dünyası tarafından çok iyi tanınan bir Tunç Çağı yerleşimidir"

Liman Tepe sualtı kazılarından bir Arkaik Dönem aryballos[1] örneği

Liman Tepe'deki kazılar Batı Anadolu ve Ege arkeolojisinde ses getiren bir konumda. Bu tanınırlığa ulaşırken kendisinden önceki bakış açısını değiştirdi diyebilir miyiz?

Ege'nin en önemli liman kentlerinden Liman Tepe Klasik Çağ öncesi kültürlerin Anadolu kıyılarındaki etkin rolünü yansıtan anahtar yerleşimlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Liman Tepe, bugün tüm arkeoloji dünyası tarafından çok iyi tanınan bir Tunç Çağı yerleşimidir.

1997'de düzenlediğimiz Ege Prehistoryası Sempozyumu'nda Ege'nin iki yakasından gelen araştırmacılar ilk kez aynı platformda bir araya gelmişti. O zamana kadar Ege arkeolojisi, Klasik Çağ öncesi kültürlerin araştırılması noktasında sadece Yunanistan'a ait bir alanmış gibi değerlendiriliyordu. 'İzmir Bölgesi Kazı ve Araştırmalar Projesi' olarak yürüttüğümüz arkeolojik projeler, Batı Anadolu'nun da en az Yunanistan kadar Ege kültürlerinin oluşumunda pay sahibi olduğunu açıkça ortaya koydu. Ayrıca, Batı Anadolu deyince sadece Klasik Çağ kentleri akla geliyordu. Bu sempozyumla birlikte, Batı Anadolu'nun Klasik Çağ öncesinde de ne kadar zengin bir geçmişe sahip olduğu ortaya kondu. "İzmir Bölgesi Kazı ve Araştırmalar Projesi" kapsamında, 1992 yılından bu yana Liman Tepe yanı sıra Bakla Tepe, Panaztepe, Çeşme - Bağlararası, Kocabaş Tepe ve Karaburun Kömür Burnu'nda arkeolojik çalışmalar yürütüldü ve bazılarında ise halen çalışmalar devam etmektedir.

Liman Tepe'deki sualtı kazı ve araştırmalarının sualtı arkeolojisindeki ezberleri bozduğunu söyleyebilir miyiz?

1960'lı yıllardan itibaren ABD'deki Texas A&M Üniversitesi tarafından ülkemizde çok sayıda batık kazısı gerçekleştirildi. Bu çalışmalar sayesinde, batıklardan çıkan eserlerin önemli bir kısmı Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmeye başladı. Bu müze böylelikle önem kazanmaya başladı. Batık kazıları elbette çok önemli, ancak vereceği bilgi maalesef yetersiz kalabiliyor. Şanslıysanız, Uluburun Batığı'nda olduğu gibi tüm Akdeniz'e ve ötesine uzanan ipuçlarıyla dönemin dünyasını anlama adına gerçekten önemli katkılar sunabiliyorsunuz. Liman Tepe'de yürüttüğümüz liman kazıları ise çok farklı. Her şeyden önce Liman Tepe, ülkemizdeki ilk sualtı liman kazısı. Liman Tepe/Klazomenai Limanı'ndan ayrılan yüzlerce (belki de binlerce) tekneye ait izleri takip ettiğinizde, büyük resmi görme şansı elde edebiliyorsunuz. Ankara Üniversitesi olarak Liman Tepe/Klazomenai Limanı'nda yürüttüğümüz sualtı kazıları, bu kentin ekonomik kalbini ortaya çıkarmakta. Suyun altında yürüttüğümüz kazılarla deniz ticareti üzerine kurgulanan kent yaşamını, kentin MÖ 6. ve 4. yüzyıllardaki tüm ekonomik faaliyetlerini karada yürütülen kazılardan çok daha detaylı bir şekilde anlamaya başladık.

Alanın tarihi izleğinden kısaca bahseder misiniz?

Liman Tepe'de karada yürüttüğümüz arkeolojik kazılar, anakaya üzerindeki en erken iskânın günümüzden yaklaşık 7000 yıl öncesine, Orta Kalkolitik olarak adlandırdığımız döneme ait olduğunu ortaya koydu. Önemli araştırma sorularımızdan biri de Neolitik Çağ yerleşiminin nerede olduğuydu ve bu konuda denizin altında yürüttüğümüz jeoarkeolojik araştırmalarda, Neolitik Çağ kıyı şeridinin günümüz kıyı çizgisinden yaklaşık 500-600 metre içeride kaldığını ortaya koyduk. Bu bulgular, kıyı şeridinde yer alması gereken Liman Tepe'nin Neolitik Çağ yerleşiminin de bugün denizin altında olduğunu düşündürmektedir.

[1] Antik Ege'de kullanılan dar, kısa/basık boyunlu, küresel/yuvarlak gövdeli ve kaidesiz bir kap formu.

Liman Tepe en görkemli dönemini MÖ 3. binyılda yaşamıştır. MÖ 3. binyılın ilk yarısında surlarla çevrili, uzun evlerden oluşan ve sokaklarla birbirinden ayrılmış ev adalarına sahip bir yerleşim planı var. Bu dönemde ortak duvar kullanan ve içlerinde ocaklar bulunan evler, bir yandan günlük yaşamın geçtiği mekânlar olarak kullanılırken, diğer yandan da üretim faaliyetlerinin sürdürüldüğü alanlardır. Evlerden elde edilen malzemeler Liman Tepe'nin bu dönemde özellikle Kiklad Adaları'yla yakın ilişki içinde olduğunu ve denize ilişkin faaliyetlerde bu merkezin çok etkin olduğunu gösteriyor. "Ege Yerleşim Planı" olarak adlandırdığımız bu yerleşim planı, sadece İzmir'le sınırlı olmayıp Batı Anadolu sahil kesimi ve Doğu Ege adalarında da gördüğümüz bir yerleşim biçimidir.

Karantina Adası'nda Roma Dönemi'ne ait çok görkemli, batık bir liman bulunuyor. Onun belgeleme çalışmalarını yapıyoruz. İlerleyen yıllarda kazısını yapmak istiyoruz.

Karantina Adası demişken, sizden İskender Yolu'nun önemini de dinlemek isteriz.

MÖ 4. yüzyılda Büyük İskender döneminde inşa edilen Karantina ada yolunun deniz altındaki belgeleme çalışmalarına devam ediyoruz. Gediz Nehri'nden taşınan alüvyon, İzmir Körfezi'nin içine doluyor. İzmir Körfezi'nden gelen sedimanlar[2], insan yapımı bir bariyer görülebilecek İskender Yolu'na takılarak bu yolun doğu kısmında birikmeye başlıyor. Günümüzden 2400 yıl önce Karantina Adası yolu yapılmamış olsaydı, ne İskele Limanı olacaktı ne de Liman Tepe'nin deniz altındaki kalıntılarını görme şansımız. Tüm bu kalıntılar tamamen kum altında kalırdı. Urla Osmanlı Dönemi'nde de önemli bir limandı. Bu yol yapılmasaydı, Urla İskelesi'nin Osmanlı Dönemi'nde kazandığı liman özelliği de olmayacaktı. Bu açıdan Urla, insan yapımı bir mimarinin 2400 yıl boyunca bir şehrin kaderini nasıl değiştirdiğine dair değerli verilere ulaştığımız önemli bir yer.

> "Günümüzden 2400 yıl önce Karantina Adası yolu yapılmamış olsaydı, ne İskele Limanı olacaktı ne de Liman Tepe'nin deniz altındaki kalıntılarını görme şansımız"

Karantina Adası Yolu

[2] Kayaçların parçalanması ya da aşınması gibi ayrışmalar sonucu oluşan tortul kayaçlar.

Sivil mimari hakkında ne biliyoruz? Toplumsal hiyerarşiyi gösteren ögeler var mı?

MÖ 3. binyılın ilk yarısı ile ikinci yarısı kültürel açıdan çok farklılık gösteriyor. MÖ 2500'lere geldiğimizde, "Anadolu Ticaret Ağı" denilen ve Mezopotamya'dan Anadolu'ya, Batı Anadolu'dan Ege'ye kadar uzanan bir ticaret ağı gelişiyor. Madenciliğin ivme kazanması, bu ticaret ağının gelişiminde etkili oluyor. Anadolu'daki yaşamı kökünden değiştirecek birçok yeni teknolojik ve fikirsel gelişmeleri de beraberinde getiren bu ticaret ağı sayesinde, örneğin Liman Tepe'deki yerleşimin artık Yukarı Şehir ve Aşağı Şehir olarak iki farklı kesime ayrıldığını bilebiliyoruz. Yukarı Şehir'de daha çok kamu yapıları ve kentin ileri gelenlerinin evleri bulunurken, Aşağı Şehir'de genel halk kitlelerinin yaşadığı anlaşılıyor. Yerleşim bu dönemde güçlü bir sur sistemiyle çevrili. Aşağı Şehir'in çevresi ise at nalı şeklinde bastiyonlarla[3] destekli ikinci bir sur sistemi ile çevrili. MÖ 3. binyılın ilk yarısında Ege'deki deniz ticareti Kikladlı denizcilerin kontrolünde; ikinci yarısında Liman Tepe gibi kıyı yerleşimlerinde ikamet eden denizcilerin Ege'deki deniz ticaretinde de etkin olduğu görülüyor.

Maymun başlı fallus

Yerleşimlerdeki hiyerarşik farklılaşmayı anlamaya ait bir diğer arkeolojik veriyi Bakla Tepe'de elde ettik. Bakla Tepe'de 300'den fazla mezar ortaya çıkardık. Mezarda gömülü olan bir iskeletin kafatasına trepanasyon[4] uygulandığını fark ettik. Kafatasında oluşmuş bir yara. Orta yaşlı olduğunu bulguladığımız bu kadının mezarında bir de mühür bulundu. Mühür demek kontrol yetkisi demek. Birçok mezarın içinde birden çok ölü varken, bu mezara sadece tek bir kişi, tek bir kadın gömülmüş. Erken Tunç Çağı'nın ikinci yarısına, Anadolu Ticaret Ağı dönemine ait bu mezardan ele edilen bulgular, söz konusu kadının yaşadığı Bakla Tepe toplumunda önemli bir yer teşkil etmiş olabileceğini göstermektedir.

Kült ritüelleri hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Bu konuda elimizde çok veri yok aslında. Ancak Liman Tepe'de MÖ 3. binyılın ikinci yarısına tarihlendirilebilecek falluslar[5] var. Taştan fallus örneklerimizden bir tanesinin başı, maymun başı olarak işlenmiş. Bu aynı zamanda Ege'deki en eski maymun örneği. Bu fallus örnekleri Liman Tepe'deki merkezi yapının avlusunda ve içkaledeki evlerin içerisinde açığa çıktı. Yanlarında mermer ve pişmiş topraktan çeşitli figürinler de var. Bu buluntu grubunun dini bir ritüelle bağlantılı olduğunu düşünüyoruz. Yine Liman Tepe kazılarımızda özellikle MÖ 3. binyıl sonu ve 2. binyılın ilk yarısına ait çeşitli ritüel çukurları da açığa çıkarıldı ki tüm bunlar bu yerleşimde yapılan çeşitli dini ritüellerin varlığını kanıtlıyor.

Ticaretin yansımaları nasıl olmuş peki? Farklı kültürlerin biraradalığından söz edebilir miyiz?

Buranın en büyük özelliklerinden biri de kara ve deniz yollarının birleşim noktası olmasıdır. Kikladlı denizciler, MÖ 3. binyılın ilk yarısındaki deniz ticaretine hâkimler. O dönemdeki Liman Tepe, Anadolu'yu Ege'ye açan en önemli kapılardan biri. Başka hiçbir merkezde rastlanmayan Kiklad malzemelerini burada bulduk.

MÖ 3. binyıl ortalarındaki Anadolu Ticaret Ağı'nın varlığını verilerden biliyoruz. Liman Tepe ve Bakla Tepe'ye İç Anadolu'dan gelen malzemeler ve hammaddeler var. Bu malzemeler buradan deniz yoluyla Kiklad Adaları'na ve Kıta Yunanistan'daki yerleşimlere gidiyor. Maden ticaretinin dışında bilgi ve yeni teknolojiler Anadolu'ya geliyor. Bu teknolojilerden biri olan çarkta seramik üretimi teknolojisi Anadolu'ya taşınıyor. Kalayın gelmesiyle birlikte yeni tunç yapım teknikleri de geliyor. Anadolu Ticaret Ağı sayesinde büyük olasılıkla tüccarların güç kazandığını ve bu süreçte ortaya çıkan liderler aracılığıyla Anadolu'da toplumsal hiyerarşinin temellerinin atıldığını düşünebiliriz.

[3] Tunç Devri ve Erken Demir Çağı kalelerinde, sur duvarlarına belirli aralıklarla yapılan gözetleme kulelerinin taban yapısına verilen ad.

[4] Kafatasında herhangi bir bölgede bir delik açıldığı veya kazındığı cerrahi müdahale.

[5] Arkeoloji terminolojisinde penis biçimli nesneler.

Çeşme-Bağlararası'nın havadan görünümü

MÖ 3. binyılın son çeyreğinde tüm Mezopotamya, Anadolu ve Ege'yi etkileyecek iklim değişikliği kökenli bir döneme giriliyor. Bu iklim değişikliğinin insan yaşamındaki etkileri büyük oluyor. Anadolu Ticaret Ağı çöküyor. Farklı güçler arasında savaşlar çıkıyor ve Anadolu'daki birçok yerleşimin bu dönemde yangınlardan tahrip olduğunu, var olan düzenlerin de çöktüğünü görüyoruz. Liman Tepe'de de yangınlarla yaşamın sona erdiğini gösteren kanıtlar bulunuyor. MÖ 3. binyılın sonundaki toparlanma dönemi daha basit, bölgesel karakterli bir yaşamda kendini gösteriyor. Arkeobotanik malzemelere dair çalışmamız, kuraklık sonrasında bu bölgedeki insanların iklim şartlarına adapte olduklarını ve arpa gibi daha dayanıklı ürünlere dayalı bir tarımsal üretimin yapıldığını gösteriyor. Ticaret ağı çok bağımlı bir hayat geliştirmişti ki o ağ çökünce buradaki kültür de çöktü diyebiliriz.

MÖ 2. binyılın başında Girit'teki Minos Uygarlığı'nın Ege ve Akdeniz bölgelerindeki deniz hâkimiyeti dikkat çekici. O dönemi biz Çeşme-Bağlararası'nda inceledik. Öncesinde bir Batı Anadolu yerleşimi olan bu bölge, sonradan Girit-Minos deniz ticaretiyle çok önemli bir liman konumuna geliyor. Arkeolojik verileri değerlendirerek Bağlararası'nın kültürel yapısının nasıl dönüştüğünü ortaya koyduk.

Çeşme-Bağlararası kazılarındaki Santorini izlerini nasıl okuyabiliriz?

Kazılarda yaklaşık 3500 yıl önceki Santorini volkanik patlamasının izleri olan kül tabakasına rastladık. Küller o an esen rüzgârlarla doğuya, kuzeydoğuya ve güneydoğuya taşınmış. Santorini 227 km uzaklıkta olabilir; ancak kazı alanındaki bulgular bizlere patlama bölgesinin oldukça uzağındaki İzmir'in de bu patlamadan fazlasıyla etkilendiğini göstermekte.

Çeşme-Bağlararası'ndaki kazılarımızın sonuçlarından en önemlisi de hiç kuşkusuz Santorini'deki patlamaların yarattığı tsunamilerin arkeolojik tabakalar içerisinde detaylı olarak araştırılabilmesine olanak sağlayan dünya üzerindeki ilk örneği oluşturmasıdır. Santorini volkan patlamasıyla meydana gelen tsunamilerin en az dört dalga halinde Çeşme kıyılarına geldiğini ve buradaki yerleşimi yerle bir ettiğini ortaya koyduk. Unutmamak gerekir ki tsunami bir kere bir yere geldiyse mutlaka bir daha gelecektir. Gelecek zamanlarda-bu bir hafta sonra da olabilir, 100 yıl sonra da olabilir- Santorini'de tekrar büyük bir patlama yaşanması halinde, oluşacak tsunamiler Çeşme'yi etkileyebilir.

Yaban Tavşanı motifli seramik, Liman Tepe/ Klazomenai MÖ 6. yüzyıla ait

Çeşme-Bağlararası'ndaki kazılarımız sırasında, patlamayla gelen tsunami dalgalarına kapılarak hayatını kaybetmiş bir insanın iskeletini bulduk ki öldüğünde tahminen 17 yaşındaydı bu kişi. Bu kişinin şimdiye dek Santorini patlamalarının kalıntılarında ulaşılan ilk insan oluşu ise bu durumu çok farklı bir noktaya taşımıştır.